

**ԳԵՎՈՐԳ ԱՐԳԱՐՅԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ՝
«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ 6-ՐԴ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ»
(ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 26-28, 2020) ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ**

**Proceedings of the 6th International Conference of Young Researchers
Dedicated to the 100th Anniversary of Gevorg Abgaryan
(November 26-28, 2020)**

**Из материалов 6-ой международной конференции молодых ученых
(26-28 ноября, 2020 г.), посвященной 100-летию Геворга Абгаряна**

ԽԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան

**ԳԵՎՈՐԳ ԱՐԳԱՐՅԱՆ-100.
ՎԱՍՏԱԿԱՇԱՏ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ**

2020 թ. սեպտեմբերի 14-ին լրացավ Մաշտոցյան Մատենադարանի երկարամյա աշխատակից, աղբյուրագետ և հայ տպագիր գրքի պատմության խորագիտակ, բանասիրական գիտ. դոկտոր Գևորգ Վահագնի Աբգարյանի ծննդյան 100-ամյակը: Անվանի հայագետը ծնվել է Շիրակի մարզի Հոռոմ գյուղում: Միջնա-

կարգ կրթությունը ստացել է Գյումրիում, 1937 թ. ընդունվել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետ: Ավարտելով 4-րդ կուրսը՝ 1941 թ. մեկնել է Հայրենական պատերազմ: Հաջորդ տարի վիրավորվել է, գերի ընկել և հինգ տարի գերություն մեջ մնալով ու բազում փորձություններ հաղթահարելով՝ ի վերջո կարողացել է վերադառնալ հայրենիք: 1946 թ. Գևորգ Աբգարյանն ընդունվել է ԳԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրա: Նկատենք, որ

դեռևս 1940 թ. սկսած՝ Աբգարյանը որոշ ընդմիջումներով աշխատել է նաև Մատենադարանում, սակայն ապագա գիտնականին ևս մեկ փորձություն էր սպասում: Գերությունից վերադառնալուց ընդամենը մեկ տարի անց՝ 1947 թ. դավաճանության մեղադրանքով բանտարկվել է և 8 տարի անցկացրել Գորի քաղաքի «Սուխոբեզվոդնոյե» կոչվող բանտում¹:

Բանտից դուրս գալով՝ Աբգարյանը շարունակել է ուսումը գիտությունների ակադեմիայի ասպիրանտուրայում՝ նշանավոր բանասեր, ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Յանջանյանի ղեկավարությամբ²: Առանձնանշելի է հատկապես այն փաստը, որ չնայած վերը նշված դժվարություններին (պատերազմ, գերեվարություն, բանտարկություն՝ ընդհանուր մոտ 15 տարի)՝ Գևորգ Աբգարյանը, փաստորեն, ոչ միայն չի հեռացել իր ընտրած գիտական ուղուց, այլև 1965 թ. հաջողությամբ պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսությունը՝ հրատարակելով այն «Սեբեոսի պատմությունը և Անանունի առեղծվածը» խորագրով³: Սույն աշխատանքի համար Աբգարյանին միանգամից շնորհվել է գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան: Արժեքավոր այս ուսումնասիրության խմբագիրը եղել է Մաշտոցյան Մատենադարանի տնօրեն, անվանի պատմաբան և այդ ժամանակ արդեն ԳԱԱ թղթակից անդամ Կոն Խաչիկյանը:

Հարկ է նկատել, սակայն, որ նշված աշխատության առիթով տպագրված գրախոսականներում տեսակետները միանշանակ չեն եղել, հետազոտողները թեև հիմնականում բարձր են գնահատել բանասերի խիզախումները, սակայն տարբեր հարցերում, և հատկապես «Պատմության» հեղինակի հարցում՝ հիմնականում համակարծիք չեն եղել նրա հետ (իր այդ ուսումնասիրության մեջ Աբգարյանը Սեբեոսին վերագրվող «Պատմության» իրական հեղինակ է համարել Ղևոնդ երեցիից առաջ գործած՝ Խոսրով անունով հայտնի մատենագրին: Այդ հարցում գիտնականի համար կողմնորոշիչ է եղել Ամրդուլու վանքում պահվող ձեռագրերից մեկի (ՄՄ Հ^ր 2639) առիթով Բաղեշի դպրոցի XVII դ. նշանավոր գործիչ Վարդան վրդ. Բաղիշեցու հայտնած մի տեղեկությունը⁴): Հայր Պողոս

¹ Հայտնի է, որ Հայրենական պատերազմի ընթացքում հազարավոր գերեվարվածների մի ստվար զանգված, անասելի զրկանքներ կրելով և գերոսությունից մի կերպ մագապուրծ լինելով, կարողացել է հայրենիք վերադառնալ, սակայն գերմանական գերության մեջ հայտնվածներից շատերն, ավելի ուշ, դավաճանության կեղծ մեղադրանքով բանտարկվել կամ աստիճանաբար սպանվել են հայտնվելով Խորհրդային ամենադժին բանտերում կամ աստիճանաբար սպանվել են:

² Կենսագրական որոշ տվյալներ փաղել են Գևորգ Աբգարյանի ծննդյան 85-ամյակի առիթով կազմված գիտնականի կենսամատենագիտության առաջաբանից, որը գրել է այդ ժամանակ Մատենադարանի փոխտնօրեն Վարդան Գրիգորյանը, տե՛ս Գևորգ Աբգարյան. *Կենսամատենագիտություն ծննդյան 85-ամյակի առիթով*, կազմեց՝ Վ. Աբգարյան, Երևան, 2005, էջ 5-12:

³ Գ. Վ. Աբգարյան, «Սեբեոսի պատմությունը» և Անանունի առեղծվածը, Երևան, 1965, 252 էջ:

⁴ Նույն տեղում, էջ 15-29:

Անանյանը «Բազմավէպ»-ում հրատարակած իր գրախոսականում մասնավորապես նշել է հետևյալը. «Գ. Աբգարեանի կատարած գործը իսկապէս դրական է եւ մեծապէս կը նպաստէ Սեբէոսի Առեղծուածի լուծումին: Եթէ շենք կրնար անվերապահ ընդունիլ իր բոլոր եզրակացութիւնները, ատիկա չի տկարացներ անոր դրական կողմերը»⁵: Գրախոսականներ են գրել նաև Վարագ Առաքելյանը, Մեսրոպ ծայրագույն վարդապետ Գրիգորյանը և ուրիշներ⁶: Ամենից ընդարձակ հոդված-գրախոսականն այս ուսումնասիրութեան առիթով հրատարակել է Մատենադարանի աշխատակից, հայ իրավական մտքի պատմութեան հմուտ մասնագետ և աղբյուրագետ հոսորով Թորոսյանը: Իր գրախոսականում, անվանի իրավագետը մանրամասն քննել է Աբգարյանի տեսակետներն ու աղբյուրները և վերջնական եզրահանգմամբ անընդունելի է համարել «Պատմութեան» հեղինակի հարցը կասկածի տակ դնելը⁷:

Հաջորդող տարիներին Գ. Աբգարյանը շարունակել է Սեբէոսի ուղղութեամբ հետազոտական աշխատանքները, կազմել և 1979 թ. հրատարակել է «Պատմութիւն Սեբէոսի» երկի քննական բնագիրը, որն առ այսօր VII դարի հայ պատմագրի այդ արժեքավոր երկասիրութեան գիտական հիմնական շարադրանքն է⁸: Աբգարյանի կազմած այս բնագիրը վերահրատարակվել է նաև «Մատենագիրք Հայոց» մատենաշարում⁹: Հարկ է նկատել, որ սույն բնագրին նախորդել էին Սեբէոսի «Պատմութեան» ևս երեք հրատարակութիւններ (Կոստանդնուպոլիս, 1851 թ., հրատ.՝ Թադևոս Միհրդատյանց, Սանկտ Պետերբուրգ, 1879 թ., հրատ.՝ Ք. Պատկանյան, Երևան, 1939 թ., հրատ.՝ Ստ. Մալխասյանց: Այս վերջինը քննական բնագիր է), որոնցից Աբգարյանի աշխատասիրութեամբ լույս տեսած «Պատմութիւն»-ը տարբերվում էր բնագրային ճշտումներով, վերականգնումներով և սրբագրութիւններով: Այս առիթով անվանի պատմաբան Պարույր Մուրադյանը գրել է. «Գ. Աբգարյանը ձեռնամուխ է եղել վերականգնված ու սրբագրված բնագրի հրատարակութեան ընդունելով ու մեկ առ մեկ ստուգելով նախորդ հայագետների... առաջարկած մի քանի տասնյակի հասնող բնագրական վերականգնումները, բայց և պատկառելի քանակութեան նոր սրբագրումներ ու վերականգնումներ ունենալով»¹⁰:

5 **Հ. Պ. Անանեան**, ««Սեբէոսի պատմութիւնը» եւ Անանունի առեղծուածը: Գրեց՝ Գ. Աբգարեան, Երևան, 1965, 252 էջ», *Բազմավէպ*, 1969, № 8-10, էջ 262-267 (Գրախոսական):

6 Քեռրգ Աբգարյան. *Կենսամատենագիտութիւն ծննդյան 85-ամյակի առիթով*, էջ 15:

7 **Խ. Թորոսյան**, «Սեբէոս պատմիչը և նրա երկը», *ԲՄ*, 1969, N 9, էջ 59-100:

8 *Պատմութիւն Սեբէոսի*, աշխատասիրութեամբ Գ. Վ. Աբգարյանի, Երևան, 1979, 447 էջ:

9 *Պատմութիւն Սեբէոսի*, ՄՀ, է. դ., հ. Գ., Անթրիլիս-Լիբանան, տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 2005, էջ 451-565:

10 **Պ. Մուրադյան**, «Պատմութիւն Սեբէոսի, աշխատասիրութեամբ Գ. Վ. Աբգարյանի», Երևան, 1979, 447 էջ, ՊԲՀ, 1981, № 1, էջ 272:

Գևորգ Աբգարյանը բանասիրական ունակություններով աչքի է ընկել դեռևս ուսանողական տարիներին: Բավական է նշել, որ նրա ավարտական աշխատանքը նվիրված է եղել մոնղոլական արշավանքների առիթով XIII դ. գրված «Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց» երկին, որը ժամանակին վերագրվել է Մաղաքիա Աբեղային կամ Վարդան Արևելցուն: 1870 թ. Սանկտ Պետերբուրգում, նշանավոր արևելագետ Քերովբե Պատկանյանն այս գործը հրատարակել էր հենց Մաղաքիա Աբեղայի անվամբ¹¹: Իր դիպլոմային աշխատանքում Աբգարյանը քննել է երկի հեղինակի հարցը և հայտնել այն կարծիքը, որ «Պատմությունը» շարադրել է նույն դարի եկեղեցական հայտնի գործիչ Գրիգոր աբեղա Ակներցին (Աբգարյանի այս աշխատանքն անտիպ է): Նրանից առաջ նման կարծիք է հայտնել նաև Երուսաղեմի պատմության քաջագիտակ Տիգրան Սավալանյանցը, իսկ Գևորգ Աբգարյանի այս հստակեցումից հետո և նրանից անկախ, նշված «Պատմությունը» Ակներցու գրչին են վերագրել նաև պատմաբան Հայկազ Ժամկոչյանը, Վիեննայի Մխիթարյան հայր Ներսես Ակինյանը, Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց միաբան Նորայր արքեպս. Պողարյանը և ուրիշներ:

1962 թ. Գևորգ Աբգարյանը հրատարակել է «Մատենադարան» ուղեցույց-գրքույկը, որը երկար տարիներ եղել է Մաշտոցյան Մատենադարանի և այստեղ պահվող գանձերի մասին պատմող լավագույն աշխատություններից մեկը¹²: Եվ պատահական չէ, որ ժամանակին այն թարգմանվել է նաև ռուսերեն, անգլերեն և լեհերեն:

Գ. Աբգարյանի գիտական գործունեության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում գերմաներենից արված թարգմանությունները: Մասնավորապես, 1961 թ. թարգմանել, ծանոթագրել և առաջաբանով լույս է ընծայել Յոզեֆ կամ Հովսեփ Մարկվարտի «Պարսկահայք նահանգը» մինչ այդ անտիպ մնացած ուսումնասիրությունը¹³: Դարձյալ գերմաներենից հայերեն է թարգմանել Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը» հերոսավեպի առիթով գրված գերմանացի գիտնական, պրոֆ. Հանս Վալտեր Պոլլի հոդվածը¹⁴ և այլն:

Գ. Աբգարյանը հեղինակել է մի քանի տասնյակ գիտական հոդվածներ՝

¹¹ Մաղաքիայ Աբեղայի Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց, ի լոյս ընծայեաց Ք. Պ., Ս. Պետերբուրգ, ի տպ. Կայսերական ճեմարանին գիտութեանց, 1870:

¹² Գ. Վ. Աբգարյան, Մատենադարան, Երևան, 1962, 67 էջ:

¹³ «Հ. Մարկվարտի «Պարսկահայք նահանգը» անտիպ ուսումնասիրությունը», գերմաներեն անտիպ բնագիրը քարգմանեց, ծանոթագրեց և պատրաստեց հրատարակության Գ. Վ. Աբգարյանը, ՊՔՀ, 1961, № 1, 180-207, № 2, 212-244:

¹⁴ «Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը», պրոֆ. Հանս Վալտեր Պոլլ (Քյոլն)», գերմաներենից հայերեն է թարգմանել և հրատարակության պատրաստել Գ. Վ. Աբգարյանը, ՊՔՀ, 1973, № 2, 105-112:

նվիրված հայոց պատմության սկզբնաղբյուրներին, հայ մատենագիրներին երկերին, մատենագրական առանձին հարցերի ճշտումներին, հայոց գրչաշխարհին, ինչպես նաև անվանի մի շարք հայ և օտարազգի հայագետներին ու արտասահմանյան հայագիտական կենտրոններին (Գերմանիա, Ֆրանսիա, Հոլանդիա և այլն): Հրապարակային տասնյակ հոդվածներով նա հանդես է եկել մամուլում, գիտահանրամատչելի հոդվածներ գրել տարբեր հանրագիտարաններում: 1957-1999 թթ. կազմել կամ խմբագրել է մեկ տասնյակից ավելի տարաբնույթ գրքեր՝ հիմնականում իր գիտական լայն հետաքրքրությունների շրջանակում¹⁵:

Անվանի գիտնականն ընդվզել է նաև իր ժամանակի պատմակեղծարարության դեմ, որը, ցավոք, մեր օրերից նույնպես անպակաս է: Այս տեսանկյունից առանձնանշելի է Աբգարյանի մի հոդված՝ «Երկաթագիր գերիները և պատանդ պատմիչը» խորագրով, որն ամբողջությամբ համահունչ է մեր օրերին: Այս հոդվածում Աբգարյանն իրեն հատուկ երգիծանքով ներկայացնում է ադրբեջանական գիտությունը բնորոշ որոշ դրվագներ, որոնց առնչվել էր անձամբ: Մեր ուշադրությունը գրավեցին հոդվածի վերնագրի հիմքում ընկած երկու փաստերը: Դրանցից առաջինի համաձայն՝ 1968 թ. Ադրբեջանի ԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի աշխատակից, գիտությունների թեկնածու Վելի Ալիևը, Նախիջևանից ստացված մի նամակի հիման վրա մեկնել էր Օրդուբադի շրջանի Նասիրվազ գյուղ (Նախկինում՝ Մեսրոպավան), ուր հսկա ժայռին հայտնաբերել էր իբր 3000-4000 տարի վաղեմություն ունեցող գրեր, որոնք, ըստ Ալիևի՝ եղել են հնագույն նշանագրեր: Այդ «անհայտ» նշանագրերը վերջինս հրատարակել է 1972 թ. «Վոկրուզ սվետա» ամսագրի 5-րդ համարում, որտեղից էլ այդ «հնամյա» գրերի մասին տեղեկացել է Գ. Աբգարյանը: Հոդվածին կցված լուսանկարից անգամ պարզ է, որ այդ «անհայտ» կոչված գրերը իրականում հայկական երկաթագրեր են՝ «ՏՐ ՅԱ» հապավմամբ: Ճիշտ է նկատել բանասերը, որ եթե Վելի Ալիևը այդ գյուղում ապրող մեծաթիվ հայերից նույնիսկ մի աշակերտի խնդրեր, ապա աշակերտը հեշտությամբ կկարգար տառերը, իսկ Ալիևը այնուհետև կարող էր դիմել հայ մասնագետներին՝ վերծանման նպատակով: Գ. Աբգարյանը պատասխան նամակ է ուղարկել «Վոկրուզ սվետա» ամսագրի խմբագրությունը, հարցը հասել է մինչև Բաքու, և քաղաքական աստառ է տրվել այս պարզ խնդրին:

Հոդվածի վերնագրում նշված երկրորդ դրվագն էլ առնչվում է «պատանդ պատմիչ» Մովսես Կաղանկատվացուն, որին ժամանակին համառորեն հրաժարվել են գրանցել հայ պատմիչների շարքում: Յավոք, այդ հարցում ադրբեջանամետ մոսկովյան օղակները ևս իրենց նպաստն են բերել: Աբգարյանն այստեղ

¹⁵ Մանրամասն տե՛ս «Կենսամատենագիտության» էջերում:

անթաքույց ուրախությամբ նշում է, որ թեև բազմաթիվ առիթներով Կաղանկատվացուն վերաբերող հատվածները դուրս են թողնվել տարբեր հրատարակություններից, սակայն «Մատենադարան» գրքում իրեն հաջողվել է իր ուզածի համաձայն շարադրել պատմիչի մասին: Գրքի խմբագիր Լևոն Խաչիկյանը նկատել է այդ փաստը և Աբգարյանին հուժորով ասել, թե՛ «Ձուր չէ, որ քեզ Սուխոբեզվոդնոեում հանգստանալու ձրի ուղեգիր են տվել»¹⁶:

Գևորգ Աբգարյանի գիտական վաստակն այսօր էլ չի կորցրել արդիականությունը և իր նպաստն է բերում աղբյուրագիտության, բանասիրության և պատմագիտության բնագավառների զարգացմանը: Համոզված կարելի է նշել, որ վերոհիշյալ արժեքավոր ուսումնասիրություններով, գիտնականը միաժամանակ իր անունն է թողել հայագիտության մեջ, ուստի և, ինչպես ընդունված է ասել՝ «յիշատակն արդարոյն աւրհնութեամբ եղիցի»:

¹⁶ Գ. Աբգարյան, «Երկաթագիր գերիները և պատանդ պատմիչը», Գիտություն և տեխնիկա, 1990, № 4, էջ 10-14: